

Kamil Dobosz

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

kd1906@op.pl

Przedsiębiorca w realiach XXI w. Wybrane zagadnienia i postulaty¹

*Entrepreneur in the 21st Century Reality.
Selected Issues and Postulates*

STRESZCZENIE

Artykuł dotyczy postępujących zmian wpływających na swobodę przedsiębiorców w zakresie prowadzenia działalności gospodarczej. Po wyróżnieniu kilkunastu obszarów prawa, które mogą być jako szczególnie relewantne w tym kontekście, bardziej szczegółowe obserwacje zostały poczynione względem kilku wybranych obszarów. Rozważania zostały zogniskowane wokół prawa konkurencji, prawa spółek i prawa karnego. Ostatnim elementem pracy są postulaty mające wskazać potencjalne rozwiązania dla możliwych scenariuszy rozwoju.

Słowa kluczowe: przedsiębiorca; ramy regulacyjne; nowe technologie; prawo antymonopolowe; prawo karne; prawo handlowe

WSTĘP

Przedsiębiorcy w XXI w. muszą zważać na szereg czynników społecznych, gospodarczych i prawnych dyktowanych przez dynamiczny rozwój technologiczny naszych czasów, które z jednej strony niebagatelnie podważają zasadę swobody umów, a z drugiej sytuują ich w bezprecedensowym reżimie regulacyjnym. Funkcjonowanie w dobie *New Economy* stawia przed przedsiębiorcami² zarówno szanse,

¹ Praca naukowa finansowana ze środków budżetowych na naukę w latach 2013–2018 jako projekt badawczy w ramach programu pod nazwą „Diamentowy Grant”.

² Celem uproszczenia terminologii przyjmuję, iż „przedsiębiorca” będzie traktowany synonimicznie w stosunku do pojęcia „przedsiębiorstwo”.

jak i zagrożenia, a także nowe prawa i nowe obowiązki, jeśli chodzi o wymiar prawny prowadzenia działalności.

W niniejszym opracowaniu zostanie zaprezentowany selektywny przekrój zagadnień problemowych, które będą się odnosić do etapów od utworzenia przedsiębiorcy, przez jego działalność, po zaprzestanie przez niego udziału w obrocie gospodarczym. Badanie, przeprowadzone przez pryzmat kilku dziedzin prawa, ukaże najważniejsze implikacje dla przedsiębiorców wynikające z dostrzeżonej dynamiki zmian³. W finalnej części pracy znajdą się główne wnioski oraz zostaną sformułowane postulaty skierowane do dwóch grup adresatów. Postulaty pierwszej kategorii będą odnosić się do samych przedsiębiorców, aby wskazać, jakie *modus operandi* powinni przybrać w takim stanie rzeczy, zaś z pozostałymi postulatami powinni zapoznać się prawodawcy krajowi lub unijni celem stworzenia regulacji odpowiadających wyzwaniom przyszłości.

UWAGI OGÓLNE W ZAKRESIE RELEWANTNYCH OBSZARÓW PRAWA

Można zaryzykować tezę, że próżno byłoby szukać obszaru prawa, na który zmieniająca się rzeczywistość nie wywarła wpływu. Dziś świat wirtualny jest równie realny, jak ten rzeczywisty. Bez wątplenia następujące dziedziny prawa zasługują na wyróżnienie: prawo gospodarcze publiczne, prawo antymonopolowe⁴, prawo kontroli koncentracji przedsiębiorstw, prawo ochrony danych, prawo pracy, prawo podatkowe, prawo karne, prawo handlowe, tudzież prawo medyczne. Oczywiście w różnym stopniu postęp technologiczny na nie oddziałuje. Niekiedy zatem możliwe jest zaobserwowanie zmian w aspekcie tylko niuansów, a innym razem wręcz kanonów danego obszaru prawa.

Z uwagi na ograniczone ramy niniejszego opracowania poniższa analiza skupia się na wybranych dziedzinach, które wydają się być najbardziej reprezentatywne dla wykazania, jak status prawny przedsiębiorców uległ i może ulec zmianie. Niemniej należy nadmienić, iż debata nad nakreślonymi zmianami związanymi z prowadzeniem działalności gospodarczej wymaga bardziej interdyscyplinarnego podejścia, i to w dwóch swych odmianach. Z jednej strony dane przypadki powinny interesować przedstawicieli nauk prawnych różnych specjalności, czego najlepszym przykładem jest firma Uber, której działalność generuje szereg pytań z zakresu

³ W dyskursie publicznym nad tempem i charakterem zmian uczestniczą przedstawiciele władz państwowych i organizacji międzynarodowych, sami przedsiębiorcy, a także środowisko akademickie – w odniesieniu do jednego z najważniejszych w Polsce wydarzeń poświęconych tej tematyce, tj. konferencji *impact'17*, która odbyła się w Krakowie w dniach 31 maja – 1 czerwca 2017 r., zob. <http://impactcee.com> [dostęp: 12.06.2017].

⁴ Przyjmuję, z uwagi na bliskość terminologiczną, jako synonimy pojęcia „antytrustowy”, „antymonopolowy” oraz „konkurencja”.

prawa pracy oraz prawa publicznego gospodarczego, w tym swobody świadczenia usług⁵. Z drugiej strony badania ograniczone wyłącznie do nauk prawnych nie zawsze okażą się słuszne. Przykładowo zachowanie mogące zakłócać konkurencję na rynku wewnętrznym w rozumieniu art. 101 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej⁶ może rodzić potrzebę zaangażowania prawnika i ekonomisty⁷.

PRAWO ANTYMONOPOLOWE

Można wskazać wiele konkretnych i potencjalnych przykładów obrazujących, jak rozwój technologiczny wpływa na obszar prawa antymonopolowego. Tej tendencji sprzyja niewątpliwie cieszący się coraz większą popularnością i rosnącymi obrotami e-handel. Komisarz ds. Konkurencji M. Vestager⁸, odnotowując ten fakt, wyraziła swą troskę odnośnie do właściwego wymiaru funkcjonowania e-commerce, wolnego od antykonkurencyjnych deliktów. Podobne zapatrywania mają przedstawiciele organów ochrony konkurencji w Państwach Członkowskich⁹, którzy zdają sobie sprawę z zagrożeń i wyzwań wpływających z rozwoju e-gospodarki. Prezentując włoskiemu parlamentowi raport roczny, ówczesny Prezydent Autorità Garante della Concorrenza e del Mercato (AGCM – włoski organ antymonopolowy), G. Pitruzzella, podkreśliwszy fakt zetknięcia się z nową sytuacją, stwierdził, iż „Internet nie jest królestwem harmonii oraz wolności, [...] lecz obszarem nowych konfliktów w XXI wieku”¹⁰. Trudno nie zgodzić się z tą konstatacją. Należałoby wręcz podzielić się spostrzeżeniem, że interwencje państw (czy organizacji między-

⁵ Opinia rzecznika generalnego M. Szpunara z dnia 11 maja 2017 r. w sprawie C-434/15, *Asociación Profesional Elite Taxi przeciwko Uber Systems Spain, S.L.*, ECLI:EU:C:2017:364, pkt 52, 71. Zob. też: wyrok TS z dnia 20 grudnia 2017 r. w sprawie C-434/15, *Asociación Profesional Elite Taxi przeciwko Uber Systems Spain, S.L.*, ECLI:EU:C:2017:981.

⁶ Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (Dz.Urz. UE C 202 z 2016 r., s. 47).

⁷ W zakresie zintensyfikowanej ekonomizacji domeny antymonopolowej zob. A.C. Witt, *The More Economic Approach to EU Antitrust Law*, Oxford Portland 2016.

⁸ W ramach przemowy podczas konferencji poświęconej wstępnym ustaleniom uzyskanym w toku badania sektora handlu elektronicznego, która odbyła się w dniu 6 października 2016 r. w Brukseli. Zob. *E-commerce: a fair deal for consumers online*, http://ec.europa.eu/commission/2014-2019/vestager/announcements/e-commerce-fair-deal-consumers-online_en?newsletter_id=221&utm_source=comp_newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=Competition%20weekly%20e-news&utm_content=E-commerce:%20a%20fair%20deal%20for%20consumers%20online&lang=en [dostęp: 10.10.2016].

⁹ Z uwagi na fakt, iż termin „Państwo Członkowskie” jest także pojęciem występującym w Traktatach, również będąc posługiwany się nim w konwencji traktatowej jako pojęciem legalnym, pisanym wielką literą.

¹⁰ Komunikat prasowy dostępny na stronie: www.agcm.it/stampa/comunicati/8304-relazione-al-parlamento-del-presidente-pitruzzella-%E2%80%9Ccpic3%B9-innovazione-e-concorrenza-meno-disuguaglianze-sociali%E2%80%9D.html [dostęp: 04.11.2016] (tłumaczenie własne).

narodowych) w uprzednio niemal niczym nieskrępowane poczynania partycypantów na e-ryнку i tak są mocno spóźnione, zaś w wielu przypadkach zdecydowanie brakowało perspektywy *ex ante*. Niezależnie od bezpośredniego występowania naruszeń na relewantnych e-rynkach, osobny wątek kształtuje włączanie nowoczesnych technologii do instrumentów ułatwiających kooperację oraz koordynację przedsiębiorstw łamiących reguły konkurencji¹¹.

Jak stwierdził dyrektor-generalny J. Laitenberger, e-rynek¹² leży w kompetencjach Komisji Europejskiej, która powinna reagować na zachodzące zmiany¹³. Zgodnie z raportem¹⁴ Komisji Europejskiej, poświęconym sektorowi e-commerce, ograniczanie rynku geograficznego w drodze postanowień umownych może istotnie wpłynąć na rynek wewnętrzny, a w konsekwencji doprowadzić do naruszeń przepisów traktatowych w tym zakresie¹⁵. Nie przeszkodziło to jednak uznać Komisji Europejskiej akwizycji WhatsApp Inc. przez Facebook Inc. jako „nienaruszającej konkurencji na dynamicznych i rosnących nowych rynekach”¹⁶, ale trzeba dodać, iż Facebook wprowadził w błąd Komisję Europejską w toku toczącego się postępowania¹⁷.

¹¹ Przykładowo Competition and Markets Authority (brytyjski organ antymonopolowy) zwraca na ten problem uwagę, ostrzegając przedsiębiorstwa przed takim postępowaniem. Zob. *CMA warns online sellers about price-fixing*, www.gov.uk/government/news/cma-warns-online-sellers-about-price-fixing [dostęp: 15.11.2016].

¹² Pojęcia „e-ryнку” czy „gospodarki cyfrowej”, za którą opowiada się B. Targański (*Ochrona konkurencji w działalności platform handlu elektronicznego*, Warszawa 2010, s. 83–84), są zasadniczo używane zamiennie z uwagą na jedynie zniuansowany charakter ewentualnych pomiędzy nimi różnic semantycznych, aczkolwiek niektóre przypadki mogą być rozpoznawane w dwutorowych perspektywach, np. dotycząca *bulk messaging* sprawa AGCM zawiera elementy e-sektora oraz tradycyjnego rynku telekomunikacyjnego – informacje na temat tego postępowania są dostępne na stronie: www.agcm.it/stampa/comunicati/8451-a500a-a500b-prezzi-sms-aziendali,-istruttoria-antitrust-su-vodafone-e-telecom-per-abuso-di-posizione-dominante.html [dostęp: 24.11.2016].

¹³ Wywiad P. Gunigantiego z J. Laitenbergerem: http://globalcompetitionreview.com/news/article/41886/laitenberger-dg-comp-may-enforce-e-commerce/?utm_source=Law%20Business%20Research&utm_medium=email&utm_campaign=7563758_GCR%20Briefing&dm_i=1KS-F,4I48E,9GQ57Y,GNDQL,1 [dostęp: 22.09.2016].

¹⁴ Szerzej o raporcie: http://ec.europa.eu/competition/antitrust/sector_inquiries_e_commerce.html [dostęp: 23.04.2018].

¹⁵ Główne tezy badania: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-3017_en.htm [dostęp: 20.03.2018].

¹⁶ Fragment wypowiedzi ówczesnego Wiceprzewodniczącego Komisji Europejskiej, J. Almunia, w odniesieniu do wyrażonej zgody na dokonanie akwizycji (tłumaczenie własne). Pełna wypowiedź wraz z notatką prasową dostępna jest na stronie: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-1088_en.htm [dostęp: 10.03.2018]. W tym zakresie warto zwrócić uwagę jeszcze na zakres postępowania, który objął „(i) consumer communications services, (ii) social networking services, and (iii) online advertising services”.

¹⁷ Notatka prasowa dostępna na stronie: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-1369_en.htm [dostęp: 20.03.2018].

Do deliktów antykonkurencyjnych może w niedalekiej przyszłości dochodzić bez bezpośredniego udziału człowieka. A. Ezrachi i M. Stucke przedstawili koncepcję *God View*¹⁸, zgodnie z którą to na algorytmy zostanie scedowane zarządzanie różnymi aspektami działalności przedsiębiorców oraz podejmowanie decyzji biznesowych dotyczących np. polityki cenowej. Wówczas, w szczególności przy e-rynkach, przedsiębiorcy używający tych samych rozwiązań technologicznych będą antycypować ruchy konkurentów, dążąc do zwiększania sprzedaży. Identyfikujące mechanizmy mogą tym samym prowadzić do zmów¹⁹. Abstrahując od takiej kwalifikowanej formy, to wciąż od czynnika ludzkiego będzie w określonych okolicznościach zależeć, czy konkurencja może zostać zakłócona²⁰.

Ponadto należy zauważyć, iż dokonywane transakcje na wielu rynkach staną się znacznie bardziej transparentne. O ile dotychczas ujawnianie w mediach różnych informacji biznesowych bywało niejednokrotnie przedmiotem zainteresowania Komisji Europejskiej czy krajowych organów antymonopolowych²¹, o tyle w sytuacji, gdy niemal wszystkie dane będą wynikać z wielu dostępnych powszechnie baz, ten wycinek przestrzeni antytrustowej może nasunąć nowe zastrzeżenia. Dość powiedzieć, że ogromne woluminy danych będą gromadzone przez państwa oraz organizacje finansowe w zakresie całego szeregu operacji finansowych, które już obecnie są rejestrowane²². Skoro dane rynkowe, powszechnie dostępne, będą wskazywać, jakie są prawdopodobne kroki, które mogą podejmować przedsiębiorcy, to należy się zastanowić, kiedy można mówić o signallingu²³, a kiedy dane zachowanie gospodarcze jest naturalną kolejną rzeczą, którą mogą przewidzieć zarówno analitycy rynkowi, jak i konkurenci.

System prawa antytrustowego winien także zmierzyć się z dogmatem konkurencji cenowej, w której katalizatorem jest odnotowywanie coraz wyższych zysków. Gdy źródłem przewagi konkurencyjnej jest posiadanie tzw. *disruptive innovation*, perspek-

¹⁸ A. Ezrachi, M.E. Stucke, *Virtual Competition. The Promise and Perils of the Algorithm-Driven Economy*, London 2016, DOI: <https://doi.org/10.4159/9780674973336>, s. 71 i n.

¹⁹ Poza ramami niniejszego artykułu pozostawiam wątek antymonopolowy odnoszący się do technologii *blockchain*.

²⁰ Tytułem przykładu – wyrok TS z dnia 21 stycznia 2016 r. w sprawie C-74/14, „*Eturas*” *UAB i inni przeciwko Lietuvos Respublikos konkurencijos taryba*, ECLI:EU:C:2016:42.

²¹ Zob. np. M. Saller, *Exchange of Information: Confectionery Goods Producers Fined for Cartel Behaviour (Germany)*, „*Journal of European Competition Law & Practice*” 2013, No. 4.

²² Zob. *Resort Morawieckiego zlikwiduje transakcje gotówkowe? „Gotówka jest wielkim obciążeniem dla gospodarki”*, <http://wolnosc24.pl/2017/04/13/resort-morawieckiego-zlikwiduje-transakcje-gotowkowe-gotowka-jest-wielkim-obciazeniem-dla-gospodarki-gigantyczne-koszty> [dostęp: 20.03.2018]; W. Szkwarek, *Od marca nowa kontrola celno-skarbowa. W planach rewizje, konwoje i przesłuchania*, 01.03.2017, www.bankier.pl/wiadomosc/Od-marca-nowa-kontrola-celno-skarbowa-W-planach-rewizje-konwoje-i-przesluchania-7502121.html [dostęp: 19.03.2018].

²³ Zob. szerzej: H. Rosenblatt, T. Nilsson, *Analyst Calls and Price Signaling Under EU Law*, „*The Antitrust Source*” 2012, No. 6.

tywa bilansów finansowych odsuwana jest na drugi plan. Wystarczy podać przykłady takich gigantów, jak Amazon²⁴ czy Tesla²⁵, które zasadniczo notują straty każdego roku, a jednocześnie ich wartość rośnie. Z tej przyczyny mogą chociażby obniżyć ceny²⁶, eliminując lub poważnie osłabiając konkurentów, a także zmuszając producentów (w przypadku Amazona) do obniżania ceny hurtowej ze szkodą dla nich²⁷.

Natomiast w kontekście *Big Data*²⁸ można dostrzec przynajmniej dwa punkty sporne. Po pierwsze, o ile panuje *consensus* odnośnie do tego, że nadużywanie pozycji dominującej w myśl art. 102 TFUE może być powiązane z gromadzonymi danymi, o tyle pozostaje otwarte pytanie o szczególne elementy zachowania danego przedsiębiorcy, które konstytuowałyby czyn niezgodny z prawem antytrustowym. Samo posiadanie danych nigdy nie powinno być równoważne z nadużyciem pozycji dominującej. Dopiero ich wykorzystywanie w relacjach z kontrahentami, względnie konsumentami, może urosnąć do rangi naruszenia (nadużycia). I tu pojawia się wątek odnoszący się do doktryny tzw. urządzeń kluczowych (*essential facility*). Jeżeli bowiem dany podmiot odmówi udostępnienia swych danych innemu podmiotowi gospodarczemu, w wyniku czego tamten mógłby ponieść niepowetowaną szkodę, to należy rozważyć, czy obowiązek przekazania danych nie można wydedukować z doktryny urządzeń kluczowych. Za takim rozwiązaniem opowiedziano się też w piśmiennictwie²⁹. Zastosowanie rzeczowej koncepcji może uzupełnić i sanować niespójną odpowiedź systemu antymonopolowego na rosnące znaczenie gromadzonych danych w gospodarce wolnorynkowej³⁰.

PRAWO SPÓLEK

W dzisiejszych czasach za pomocą aplikacji w smartfonie możemy stać się współwłaścicielami start-upu po drugiej stronie globu, dokonując w ciągu kilku minut przelewu na koncie internetowym lub płacąc kartą debetową bądź kredytową³¹. Jak jednak taka dogodna forma udziału w sferze korporacyjnej przekłada

²⁴ Zob. M. Clark, A. Young, *Amazon: Nearly 20 Years In Business And It Still Doesn't Make Money, But Investors Don't Seem To Care*, 15.06.2017, www.ibtimes.com/amazon-nearly-20-years-business-it-still-doesnt-make-money-investors-dont-seem-care-1513368 [dostęp: 15.04.2018].

²⁵ Zob. dane finansowe dostępne na stronie: www.statista.com/statistics/272130/net-loss-of-tesla [dostęp: 20.03.2018].

²⁶ Pytanie o *excessive/predatory pricing* staje się nad wyraz aktualne.

²⁷ L.M. Khan, *Amazon's Antitrust Paradox*, "The Yale Law Journal" 2017, No. 3, s. 756 i n.

²⁸ Szerzej zob. zwłaszcza: M. Stucke, A. Grunes, *Big Data and Competition Policy*, Oxford 2016.

²⁹ Zob. w szczególności: Z. Abrahamson, *Essential Data*, "Yale Law Journal" 2014, No. 3.

³⁰ Tak również: *ibidem*, s. 867.

³¹ Por. J.W. Verret, *Uber-ized Corporate Law: Toward a 21st Century Corporate Governance for Crowdfunding and App-Based Investor Communications*, "Journal of Corporation Law" 2016, No. 4.

się na zgodność z przepisami prawa? To wszystko będzie zależeć od jurysdykcji państwa, w którym znajduje się siedziba danej spółki, o ile samo jej utworzenie nie zostaje przeniesione do rzeczywistości wirtualnej bez wyraźnego oznaczania klasycznie rozumianej siedziby. Z pewnością rejestracja podmiotów prowadzących działalność gospodarczą powinna – pod pewnymi warunkami – być możliwa do dokonania za pomocą internetu. Tym bardziej należy opowiedzieć się za umożliwieniem dokonywania online zmian właścicielskich. Najpoważniejsze ograniczenie dla takiej sposobności może, rzecz jasna, dotyczyć polityki zapobiegania nadużyciom finansowym, praniu brudnych pieniędzy oraz finansowaniu grup terrorystycznych.

W praktyce trudności może jeszcze nasuwać korzystanie z praw korporacyjnych z tytułu udziałów w danej spółce. Nawet przyjmując, że w określonej jurysdykcji udziałowcy są uprawnieni do głosowania za pomocą poczty elektronicznej, to w sytuacji, gdy w spółce współwłaściciele z wielu krajów jest kilkuset lub więcej, taka forma wydaje się być przeszkodą dla sprawnego zarządzania takim podmiotem. Dogodniejsze byłoby używanie specjalnego oprogramowania (aplikacji) umożliwiającego od razu automatyczne przyporządkowywanie głosów do wybranej opcji. Należałoby zagwarantować zarazem możliwość procedury głosowania tajnego i jawnego. Ustawodawca powinien zatem dość liberalnie podchodzić do metody organizacji walnych zgromadzeń akcjonariuszy. Samo zrezygnowanie z „dogmatu własnoręcznego podpisu” może okazać się niewystarczające, gdy *corporate governance* może odbywać się przez wykorzystywanie szerokiej gamy środków komunikacji elektronicznej.

Być może należałoby rozważyć stworzenie nowej kategorii spółek – „e-spółki”, która mogłaby być zawiązywana, rejestrowana, zarządzana i wyrejestrowywana z właściwego rejestru przedsiębiorców z ograniczeniem się do dokonywania relewantnych czynności *via* internet. Należy zauważyć, że bez podjęcia w najbliższych latach odpowiednich kroków na drodze legislacyjnej zastrzeżenia będą mogły nasuwać np. uchwały wspólników zarówno co do ich skuteczności, jak i nawet legalności.

PRAWO KARNE

W polskiej literaturze ukazała się niedawno publikacja autorstwa K. Mamaka pt. *Prawo karne przyszłości*³². Autor zawarł w niej szereg rozważań o dylematach gałęzi prawa karnego, związanych w szczególności z rozwojem technologicznym, ale także społecznym i gospodarczym. Warto do kilku przypadków tam opisanych sięgnąć i opatrzyć je dodatkowymi spostrzeżeniami z punktu widzenia podmiotów prowadzących działalność gospodarczą.

³² Zob. K. Mamak, *Prawo karne przyszłości*, Warszawa 2017.

Przedsiębiorca, który popełni czyn zabroniony ustawą penalną, może spodziewać się kary w niej opisanej w myśl zasady *nulla poena sine lege*. Co jednak, gdy takowe zachowanie będzie udziałem, przynajmniej niebezpośrednio, nie człowieka, lecz robota o znacznej sztucznej inteligencji? Podstawową przeszkodą na tym gruncie jest przypisanie robotowi właściwej podmiotowości i zdolności do moralności³³. Jeżeli jednakże mielibyśmy zdecydować się na sankcję, to czy przedsiębiorca, będący właścicielem robota lub użytkującym go na mocy skutecznej czynności prawnej, może się obawiać o jego przepadek? Skazanie robota na pozbawienie wolności musiałoby wyrzucić względem niego (i innych robotów) efekt prewencyjny oraz represyjny, co wymagałoby od niego zdolności do percepcji takiej dolegliwości. Nawet groźba kary w postaci utylizacji danego robota niekoniecznie będzie odwołać go od określonych zachowań. Stąd słuszne będzie skoncentrowanie się w tej fazie rozwoju technologii na karaniu przedsiębiorców, którzy mieliby odpowiadać karnie za działania robotów.

W tym celu należy sformułować kilka uwag natury ogólnej, które byłyby pomocne przy przypisaniu odpowiedzialności przedsiębiorcy. O ile wydanie jednoznacznego polecenia robotowi (lub stworzenie takiego oprogramowania) pozwoli, co do zasady, obarczyć wprost odpowiedzialnością przedsiębiorcę, o tyle obiekcje może nasuwać sytuacja, gdy robot lub zaprogramowany algorytm w toku procesu samodoskonalenia się (tzw. *machine learning*) sam postanowi popełnić przestępstwo czy wykroczenie. Wydaje się, że obecna koncepcja strony podmiotowej w prawie karnym nie koresponduje w pełni z tego typu przypadkami. Trudno byłoby bowiem delimitować przypadki, gdy przedsiębiorca odpowiadałby za popełnienie czynu z zamiarem wynikowym, a kiedy nieumyślnie ze względu na naruszenie reguł ostrożności. Wreszcie fundamentalne pytanie brzmi: czy odpowiadać na mocy ustawy karnej powinien pracownik czy osoby zarządzające daną spółką, jeżeli okoliczności nie wskazują na zaprogramowanie czy polecenie dokonania czynu zabronionego?

Te kwestie zyskują na aktualności już obecnie w toku debaty³⁴ nad pojazdami autonomicznymi. Kto ponosi winę w razie wypadku samochodowego – właściciel pojazdu, osoba siedząca na miejscu kierowcy, która może mechanicznie ingerować w kierowanie pojazdem, producent pojazdu, konstruktor konkretnej technologii, która doprowadziła do wypadku, czy wreszcie nikt? Te wszystkie wątki to jedynie zestawienie egzemplifikacyjne, które ukazuje, w jakim kontekście prawa karnego status przedsiębiorców pozostaje nieznanym. Temat ten z pewnością zasługuje na odrębne opracowanie, poruszające wszystkie aspekty tej tematyki, których z uwagi na ograniczone ramy niniejszego artykułu nie można omówić.

³³ Por. *ibidem*, s. 89.

³⁴ *Ibidem*, s. 93 i n.

POSTULATY

W oparciu o powyższe spostrzeżenia możliwe jest przedstawienie kilku postulatów. Przede wszystkim trzeba zauważyć, iż problematyka wpływu innowacji na sferę prawną nie mieści się w granicach jednego czy kilku państw, lecz charakteryzuje ją wymiar globalny. Taki format powinny przybrać fora, w ramach których należałoby podejmować dyskurs i szukać rozwiązań. Jako że niniejsze opracowanie koncentrowało się na perspektywie prawa unijnego, to wypada nadmienić, iż pierwsze działania na poziomie Unii Europejskiej zostały już podjęte. Otóż Parlament Europejski w odpowiedzi na wzrost wartości rynków związanych z nowymi technologiami przyjął niedawno sprawozdanie poświęcone m.in. odpowiedzialności prawnej robotów, ustaleniom standardów etycznych, niewystarczającemu zakresowi prawa własności intelektualnej w paradygmacie robotyki³⁵.

W Stanach Zjednoczonych zarysowuje się swoiste podejście *per se legal* na gruncie prawa antytrustowego, gdy dana praktyka ma związek z nowymi technologiami. Chociaż taką tendencję można zaobserwować od niedawna, to wzbudziła już sprzeciw w doktrynie³⁶. W Europie także istnieje poważne zagrożenie powtórzeniem błędów amerykańskich, mimo że z orzecznictwa można wyprowadzić też wnioski zgoła przeciwne³⁷. Taki pryzmat rozpoznawania spraw antymonopolowych nie dość, że kłóciłby się z charakterystycznym dla prawa konkurencji Unii Europejskiej wymogiem uwzględniania wszystkich okoliczności danego przypadku bez ferowania rozstrzygnięć pomijających wnikliwe zbadanie stanu faktycznego i prawnego³⁸, to na dodatek sztywne reguły oceny przypadków związanych z nowymi technologiami mogłyby prowadzić do niebezpiecznego generalizowania, a tym samym do uznawania za zgodne z prawem takich przedsięwzięć gospodarczych, które w końcowym rozrachunku mogłyby wywoływać niepożądane skutki na danym rynku.

³⁵ Sprawozdanie z dnia 25 stycznia 2017 r. zawierające zalecenia dla Komisji w sprawie przepisów prawa cywilnego dotyczących robotyki (2015/2103(INL)), www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=REPORT&reference=A8-2017-0005&language=PL [dostęp: 10.02.2018].

³⁶ Zob. T. Schrepel, *A New Structured Rule of Reason Approach For High-Tech Markets*, "Suffolk University Law Review" 2017, No. 103.

³⁷ Zob. np. decyzję Prezesa Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów z dnia 23 listopada 2011 r., DOK 8/2011 oraz – w kontekście nowych rynków w ogóle – opinię rzecznika generalnego N. Wahla z dnia 23 kwietnia 2015 r. w sprawie C-172/14, *ING Pensii – Societate de Administrare a unui Fond de Pensii Administrat Privat SA przeciwko Consiliul Concurenței*, ECLI:EU:C:2015:272.

³⁸ Odnośnie do standardów kontroli wiążących sąd zob. wyrok TS z dnia 11 kwietnia 2014 r. w sprawie C-67/13P, *Groupement des Cartes Bancaires przeciwko Komisji Europejskiej, BNP Paribas, BPCE, dawniej Caisse Nationale des Caisses d'Epargne et de Prévoyance (CNCEP), Société générale SA*, ECLI:EU:C:2014:2204, pkt 45–46. Zasadniczo takie same ramy prawne można przypisać sądom orzekającym na poziomie krajowym.

Należy z całą stanowczością opowiedzieć się przeciwko zarówno takiemu modelowi stosowania prawa konkurencji, jak i każdego innego – prawa karnego, gospodarczego, tudzież cywilnego, w którym nacisk położony na element nowości w ramach *New Economy* miałby wpływać na łagodniejsze traktowanie przedsiębiorców naruszających prawo. Ewentualne objęcie w normie *soft law* takich szczególnych okoliczności nie powinno przesądzać o braku naruszenia, lecz co najwyżej konstytuować okoliczność łagodzącą. Co innego działania w ramach *advocacy*³⁹, którego rola w narracji wzorców zachowań przedsiębiorców w realiach XXI w. jest pierwszoplanowa. Natomiast w kwestii stanowienia norm prawnych powszechnie obowiązujących trzeba stwierdzić, że regulacja prawna, która odpowiadałaby na zmieniającą się scenierię gospodarczo-społeczną, powinna w pierwszej kolejności przybrać perspektywę *ex ante*. Zalecana metoda wymuszałaby wprowadzenie racjonalnie pojmowaną elastyczność czy uniwersalność, która mogłaby znajdować się w opozycji do całkowitej realizacji zasady pewności prawa, lecz wyposażałaby organy państwowe (lub organizacji międzynarodowych) w instrumenty umożliwiające reakcję prawną wobec relewantnych zachowań przedsiębiorców. Przypomnieć wszakże należy, że przedmiotowa reakcja prawna podejmowana jest zawsze w legitymizującym ją interesie publicznym. W tym nurcie rodzącą obiekcje byłaby legislacja kazuistyczna, tj. nastawiona na regulację punktową i schematyczną, pomijającą zupełnie przypadki, które pozostawałyby poza jej zakresem.

Następnie należy postulować, aby dyskusja nad zmianami ustawodawczymi odbywała się zgodnie z interdyscyplinarnym podejściem. W konsultacjach społecznych powinni zatem brać udział przedstawiciele tych środowisk, na których postęp technologiczny może istotnie wpłynąć. Przy rozstrzyganiu indywidualnych spraw pożądane byłoby włączenie specjalistów (biegłych), którzy służyliby swą pomocą, wyjaśniając bardziej zawiłe aspekty *New Economy*.

Niezależnie od potrzeby modyfikacji stanu prawnego oraz angażowania w postępowania sądowych biegłych, należy przeprowadzać w sposób systemowy szkolenia dla sędziów. Nawet przy obecnym brzmieniu litery prawa sędziowie powinni być w stanie właściwie identyfikować problem odnoszący się do zagadnień związanych z innowacjami technologicznymi. Nierzadko może wszakże chodzić nie o nowinki technologiczne, które wymagają specjalistycznej wiedzy, ale o zastale już w świadomości społecznej elementy cyfrowej rzeczywistości⁴⁰. Brak wypracowanego stanowiska co do oceny prawnej takich elementów może umniejszyć zasadę pewności prawnej oraz prowadzić do dysonansu pomiędzy zmianami za-

³⁹ O samym pojęciu oraz spektrum możliwości wykorzystania takich działań zob. A. Schettino, *La tutela effettiva della concorrenza nell'azione pubblica: il potenziamento dell'attività di advocacy*, "Il diritto dell'Unione Europea" 2014, n. 3.

⁴⁰ Zob. np. PKW: „like” na Facebooku złamaniem ciszy wyborczej, <http://wiadomosci.onet.pl/kraj/pkw-like-na-facebooku-zlamaniem-ciszy-wyborczej/1zg4s> [dostęp: 13.04.2018].

chodzącymi w rzeczywistości a ich rewersem w treści norm w ramach danej regulacji prawnej. Uściślić wypada, że sędziowie nie powinni docelowo zastępować biegłych, posiadających wiedzę specjalistyczną umożliwiającą im rozpoznanie się w licznych okolicznościach faktycznych dotyczących nowych technologii. Chodzi raczej o przygotowanie merytoryczne sędziów, które umożliwiłoby im generalnie orientowanie się przy zdarzeniach związanych z innowacjami, a także nabycie umiejętności pozwalających na zadawanie biegłym pytań merytorycznych, posiadając przy tym co najmniej elementarną wiedzę w danym obszarze, aby być w stanie przeprowadzić konstruktywne przesłuchanie biegłych celem weryfikacji trafności wniosków sformułowanych w opinii biegłego⁴¹.

O ile wyartykułowane powyżej postulaty są zasadniczo adresowane do szeroko pojętych władz państwowych lub organizacji międzynarodowych, o tyle nie można zapomnieć o samych przedsiębiorcach, których optyka w pewnej mierze również powinna ulec modyfikacji. Przede wszystkim przedsiębiorcy prowadzący działalność w domenie nowych technologii lub je użytkujący winni zważać na ograniczające ich ramy prawne. Trudno byłoby wyobrazić sobie, aby współcześni przedsiębiorcy nie mieli korzystać z profesjonalnego doradztwa prawnego na tym polu, zwłaszcza że wobec umniejszonej zasady pewności prawa w tym aspekcie wsparcie prawnika może przynajmniej pomóc określić, jakie mogą być potencjalne konsekwencje (ryzyka) podejmowanych działań. Niemniej należy mieć na uwadze, że porada czy opinia prawna nie będzie determinować legalności danego zachowania⁴², aczkolwiek może kwalifikować się jako okoliczność łagodząca.

PODSUMOWANIE

Podsumowując krótko zarysowany powyżej jedynie zręb złożonych zmian rzutujących na przestrzeń prawną, można stwierdzić, że wcześniej podstawowym źródłem obaw u prawników były nowelizacje prowadzące do koniecznego rozważenia i rekonfiguracji zastanych schematów. Obecnie zaś to innowacje mogą sprawić największą trudność praktykom, zarówno sędziom, jak i profesjonalnym pełnomocnikom, gdyż skala zmian z tego względu jest fundamentalna, nie wspominając już o tytułowym przedsiębiorcy. Nie chodzi bowiem wyłącznie o kwestię, jak regulować, ale w ogóle co i czy regulować. Życie gospodarcze przebiega w tempie dotychczas nieznanym. Jeszcze niedawno liczący się gracze, dziś najlepsze mają

⁴¹ Przesłuchanie w konwencji tzw. *cross-examination* należy uznać za szczególnie polecane.

⁴² W kontekście prawa antytrustowego zob. wyrok TS z dnia 18 czerwca 2013 r. w sprawie C-681/11, *Bundeswettbewerbshörde, Bundeskartellanwalt przeciwko Schenker & Co. AG i inni*, ECLI:EU:C:2013:404, pkt 43.

już za sobą⁴³. Wystarczy przywołać w tym kontekście relatywnie popularne zapytanie: czy słyszał ktoś o drugim życiu portalu społecznościowego? W dążeniach do zapewnienia odpowiednich ram regulacyjnych nowych procesów powinno się przyjąć jednolite klamry, aby zapobiec fragmentaryzacji regulacji na tym polu⁴⁴. Uwagi zawarte w niniejszym opracowaniu mogą sugerować, że jeszcze nigdy tworzenie prawa nie było obciążone takim ciężarem *state of flux*, pociągającym za sobą konieczność stanowienia możliwie uniwersalnych norm prawnych.

W podejmowanych staraniach ważną rolę mają do odegrania również sądy. *Conditio sine qua non* pożądanego wkładu judykatury jest jednak odpowiednie przygotowanie merytoryczne sędziów, co koreluje z koniecznością przeprowadzania szkoleń. Jeżeli nawet na władzy ustawodawczej i wykonawczej ciąży głównie obowiązek ustanowienia oraz realizacji relewantnych polityk gospodarczych i społecznych, to – wedle koncepcji zakładającej, że władza sądowa w niektórych dziedzinach wydaje się być *de facto* przedłużeniem działalności regulatorów⁴⁵ (zwłaszcza antymonopolowych) – organom sądowym można przypisać dalej idące kompetencje aniżeli tylko kontrolę legalności zapadłych rozstrzygnięć przez organy administracyjne⁴⁶.

Status i los przedsiębiorcy w XXI w. jest o tyle skomplikowany, że nie zależy w dużym stopniu od niego samego. Zarówno na etapie stanowienia, jak i stosowania prawa można wyróżnić istotne czynniki, które mogą oddziaływać na zakres swobody działalności gospodarczej, ponieważ choć swoboda przedsiębiorczości wydaje się być aksjomatycznym oraz inherentnym przymiotem przedsiębiorców, to potrzebny prawodawcom, organom stosującym prawo, tudzież sądom, *more technological approach*⁴⁷ będzie mimo wszystko ograniczał zamierzenia gospodarcze przedsiębiorców, niż rozszerzał zbiór tych zgodnych z prawem.

---

⁴³ Wystarczy wspomnieć o ostatnim akcencie na tej płaszczyźnie, tj. akwizycji Yahoo przez Verizon. Zob. V. Goel, *Verizon Completes \$4.48 Billion Purchase of Yahoo, Ending an Era*, www.nytimes.com/2017/06/13/technology/yahoo-verizon-marissa-mayer.html?rref=collection%2Fsectioncollection%2Ftechnology&_r=0 [dostęp: 20.03.2018].

⁴⁴ Tak również w wyżej wymienionym sprawozdaniu. Także w uzasadnieniu podkreślono, że należy unikać rozbieżności między Państwami Członkowskimi, a wypracowywanie wspólnych standardów koresponduje z koncepcją rynku wewnętrznego Unii Europejskiej.

⁴⁵ Zob. J.G. Hurwitz, *Administrative Antitrust*, "George Mason Law Review" 2014, No. 21. Choć autor zaadresował swą koncepcję do prawa antytrustowego, to nie ma przeszkód, aby możliwe było dostrzeżenie przez analogię takowej prawidłowości w obrębie generalnie sfer będących we właściwości innych organów regulacyjnych.

⁴⁶ Względnie „legalności celu” – zob. J. Zimmermann, *Prawo administracyjne*, Warszawa 2014, s. 275–276.

⁴⁷ Za: R. Podszun, *The Digital Economy: Three Chances for Competition Law*, "Maastricht Journal of European and Comparative Law" 2016, No. 5, s. 750.

BIBLIOGRAFIA

- Abrahamson Z., *Essential Data*, "Yale Law Journal" 2014, No. 3.
- Clark M., Young A., *Amazon: Nearly 20 Years In Business And It Still Doesn't Make Money, But Investors Don't Seem To Care*, 15.06.2017, www.ibtimes.com/amazon-nearly-20-years-business-it-still-doesnt-make-money-investors-dont-seem-care-1513368 [dostęp: 15.04.2018].
- CMA warns online sellers about price-fixing*, www.gov.uk/government/news/cma-warns-online-sellers-about-price-fixing [dostęp: 15.11.2016].
- Decyzja Prezesa Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów z dnia 23 listopada 2011 r., DOK 8/2011.
- E-commerce: a fair deal for consumers online*, http://ec.europa.eu/commission/2014-2019/vestager/announcements/e-commerce-fair-deal-consumers-online_en?newsletter_id=221&utm_source=comp_newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=Competition%20weekly%20e-news&utm_content=E-commerce:%20a%20fair%20deal%20for%20consumers%20online&lang=en [dostęp: 10.10.2016].
- Ezrahi A., Stucke M.E., *Virtual Competition. The Promise and Perils of the Algorithm-Driven Economy*, London 2016, DOI: <https://doi.org/10.4159/9780674973336>.
- Goel V., *Verizon Completes \$4.48 Billion Purchase of Yahoo, Ending an Era*, www.nytimes.com/2017/06/13/technology/yahoo-verizon-marissa-mayer.html?ref=collection%2Fsection-collection%2Ftechnology&_r=0 [dostęp: 20.03.2018].
- http://ec.europa.eu/competition/antitrust/sector_inquiries_e_commerce.html [dostęp: 23.04.2018].
- http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-1088_en.htm [dostęp: 10.03.2018].
- http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-3017_en.htm [dostęp: 20.03.2018].
- http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-1369_en.htm [dostęp: 20.03.2018].
- http://globalcompetitionreview.com/news/article/41886/laitenberger-dg-comp-may-enforce-e-commerce/?utm_source=Law%20Business%20Research&utm_medium=email&utm_campaign=7563758_GCR%20Briefing&dm_i=1KSF,4I48E,9GQ57Y,GNDQL,1 [dostęp: 22.09.2016].
- <http://impactcee.com> [dostęp: 12.06.2017].
- Hurwitz J.G., *Administrative Antitrust*, "George Mason Law Review" 2014, No. 21.
- Khan L.M., *Amazon's Antitrust Paradox*, "The Yale Law Journal" 2017, No. 3.
- Mamak K., *Prawo karne przyszłości*, Warszawa 2017.
- Opinia rzecznika generalnego N. Wahla z dnia 23 kwietnia 2015 r. w sprawie C-172/14, *ING Pensii – Societate de Administrare a unui Fond de Pensii Administrat Privat SA przeciwko Consiliul Concurenței*, ECLI:EU:C:2015:272.
- Opinia rzecznika generalnego M. Szpunara z dnia 11 maja 2017 r. w sprawie C-434/15, *Asociación Profesional Elite Taxi przeciwko Uber Systems Spain, S.L.*, ECLI:EU:C:2017:364.
- PKW: „like” na Facebooku złamaniem ciszy wyborczej*, <http://wiadomosci.onet.pl/kraj/pkw-like-na-facebooku-zlamaniem-ciszy-wyborczej/1zg4s> [dostęp: 13.04.2018].
- Podszun R., *The Digital Economy: Three Chances for Competition Law*, "Maastricht Journal of European and Comparative Law" 2016, No. 5.
- Resort Morawieckiego zlikwiduje transakcje gotówkowe? „Gotówka jest wielkim obciążeniem dla gospodarki”*, <http://wolnosc24.pl/2017/04/13/resort-morawieckiego-zlikwiduje-transakcje-gotowkowe-gotowka-jest-wielkim-obciazeniem-dla-gospodarki-gigantyczne-koszty> [dostęp: 20.03.2018].
- Rosenblatt H., Nilsson T., *Analyst Calls and Price Signaling Under EU Law*, "The Antitrust Source" 2012, No. 6.
- Saller M., *Exchange of Information: Confectionery Goods Producers Fined for Cartel Behaviour (Germany)*, "Journal of European Competition Law & Practice" 2013, No. 4.

- Schettino A., *La tutela effettiva della concorrenza nell'azione pubblica: il potenziamento dell'attività di advocacy*, "Il diritto dell'Unione Europea" 2014, n. 3.
- Schrepel T., *A New Structured Rule of Reason Approach For High-Tech Markets*, "Suffolk University Law Review" 2017, No. 103.
- Sprawozdanie z dnia 25 stycznia 2017 r. zawierające zalecenia dla Komisji w sprawie przepisów prawa cywilnego dotyczących robotyki (2015/2103(INL)), www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=REPORT&reference=A8-2017-0005&language=PL [dostęp: 10.02.2018].
- Stucke M., Grunes A., *Big Data and Competition Policy*, Oxford 2016.
- Szkwarek W., *Od marca nowa kontrola celno-skarbowa. W planach rewizje, konwoje i przesłuchania*, 01.03.2017, www.bankier.pl/wiadomosc/Od-marca-nowa-kontrola-celno-skarbowa-W-planach-rewizje-konwoje-i-przesluchania-7502121.html [dostęp: 19.03.2018].
- Targański B., *Ochrona konkurencji w działalności platform handlu elektronicznego*, Warszawa 2010. Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (Dz.Urz. UE C 202 z 2016 r., s. 47).
- Verret J.W., *Uber-ized Corporate Law: Toward a 21st Century Corporate Governance for Crowdfunding and App-Based Investor Communications*, "Journal of Corporation Law" 2016, No. 4.
- Witt A.C., *The More Economic Approach to EU Antitrust Law*, Oxford Portland 2016.
- www.agcm.it/stampa/comunicati/8304-relazione-al-parlamento-del-presidente-pitruzzella-%E2%80%9Cpi%C3%B9-innovazione-e-concorrenza-meno-disuguaglianze-sociali%E2%80%9D.html [dostęp: 04.11.2016].
- www.agcm.it/stampa/comunicati/8451-a500a-a500b-prezzi-sms-aziendali,-istruttoria-antitrust-su-vo-dafone-e-telecom-per-abuso-di-posizione-dominante.html [dostęp: 24.11.2016].
- www.statista.com/statistics/272130/net-loss-of-tesla [dostęp: 20.03.2018].
- Wyrok TS z dnia 18 czerwca 2013 r. w sprawie C-681/11, *Bundeswettbewerbshörde, Bundeskartellamt przeciwko Schenker & Co. AG i inni*, ECLI:EU:C:2013:404.
- Wyrok TS z dnia 11 kwietnia 2014 r. w sprawie C-67/13P, *Groupement des Cartes Bancaires przeciwko Komisji Europejskiej, BNP Paribas, BPCE, dawniej Caisse Nationale des Caisses d'Epargne et de Prévoyance (CNCEP), Société générale SA*, ECLI:EU:C:2014:2204.
- Wyrok TS z dnia 21 stycznia 2016 r. w sprawie C-74/14, *„Eturas” UAB i inni przeciwko Lietuvos Respublikos konkurencijos taryba*, ECLI:EU:C:2016:42.
- Wyrok TS z dnia 20 grudnia 2017 r. w sprawie C-434/15, *Asociación Profesional Elite Taxi przeciwko Uber Systems Spain, S.L.*, ECLI:EU:C:2017:981.
- Zimmermann J., *Prawo administracyjne*, Warszawa 2014.

SUMMARY

The article concerns the progressing changes affecting the freedom of entrepreneurs in conducting business. After distinguishing a dozen or so areas of law that may be particularly relevant in this context, more detailed observations have been made regarding several selected areas. The considerations were focused around competition law, company law and criminal law. The last element of the work are postulates to indicate potential solutions for possible development scenarios.

Keywords: entrepreneur; regulatory framework; new technologies; antimonopoly law; penal law; corporate law